

Стасик М. В.

Запорізький національний університет

СИМВОЛІЧНІ ОБРАЗИ В РОМАНІ С. ТАЛАН «ЗАМКНЕНЕ КОЛО»

У статті проаналізовано особливості вживання символів у структурі роману «Замкнене коло» Світлани Талан. Автор доводить, що образи-символи з'єднують сюжетно-композиційні й образно-сміслові пласти роману. Через аналіз символіки дослідники намагаються проникнути в глибинний зміст роману автора. У художньому світі роману коло – ключовий символ, який має найдавнішу міфологічну основу. Дослідники давно акцентують увагу на важливості кола у світовій культурі і співвідносять його з безкінечністю, вічністю та абсолютом. Проведений аналіз і справді дозволяє зробити висновок про універсальний характер цього символу. У романі Талан коло – це модель організації життєвого простору героїв.

Художній світ роману – це не просто зображення глухої провінції, а своєрідний духовний мікроклімат з певними усталеними поняттями, нормами поведінки, моральними орієнтирами. Уся доля головної героїні – це спроба знайти цілісність свого існування, «звити гніздо». Мирослава усіма способами намагається влаштувати свою долю, однак спосіб, за допомогою якого вона це робить, призводить до того, що, зрештою, розривається охоронне коло. Героїні не вдається потрапити до рятувального кола, а це призводить до трагічного фіналу – загибелі Мирослави.

Одним із ключових символів роману є хата (родинне вогнище), тісно пов'язана з колом, що є уособленням затишку, тепла, безпеки, охоронного кола. З іншого боку – це простір, у якому панує нещастя, біда, зрада, смерть. У своєму романі Світлана Талан доводить, що зло породжує зло, помсту, відтак формується замкнене коло зла. Замкнуте коло стає символом безвиході з важких ситуацій.

Більш глибоко проникнути у внутрішній світ головної героїні роману допомагають її сни, які є провідниками в несвідоме. Числові символи (тринадцять, сорок, десять) та гама кольорів (сірий, рожевий, жовтий, чорний), які використовує письменниця, також відіграють важливу роль для розуміння задуму автора, спонукають читача до роздумів, інтерпретації тексту. Автор дослідження стверджує, що символи стають однією з головних форм втілення світоглядних уявлень письменниці.

Ключові слова: символ, текст, коло, персонаж, роман, сюжет.

Постановка проблеми. Виняткової актуальності останнім часом набувають роботи, де досліджується тема символіко-міфологічного начала творчості митця. Багато смислових ліній художнього твору є напівприхованими, «зашифрованими», проявляються лише в підтексті, в системі символічних образів і мотивів. Саме тому літературознавці для «дешифрування» глибинного змісту творів активно звертають увагу на систему його символічних образів – тобто образів, які знаходяться десь на межі між фізичним і метафізичним, реальним й ірреальним. З цього погляду художня проза Світлани Талан дає багатий матеріал для філологічного та культурологічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість С. Талан уже ставала об'єктом дослідження багатьох літературознавців. Серед них можна виокремити роботи І. Бойцун [1], Ю. Ласкавої [4], О. Пухонської [5], Т. Хом'як [8] та ін.

Однак роман «Замкнене коло» як предмет і об'єкт дослідження наразі залишається поза увагою дослідників і потребує більш пильної уваги й поглибленого осмислення.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити міфологічні основи й сакральні-символічний рівень роману «Замкнене коло» Світлани Талан.

Відповідно до поставленої мети, необхідно вирішити такі **завдання:**

- виявити ключові символи роману, розкрити їх глибинний зміст;
- показати вплив символів на створення художньої картини світу.

Виклад основного матеріалу. Небо, земля, хата, вікно, коло тощо – образи, які мають буттєво-міфічне підґрунтя, ключові символи творів багатьох письменників, які синтезують їх світоглядну концепцію і, зважаючи на свою архетипічність, реконструюють міфопоетичну пам'ять століть.

У художньому світі аналізованого роману С. Талан коло – ключовий символ, який має найдавнішу міфологічну основу. В «Енциклопедичному словнику символів культури України» зазначено, що «коло (круг) – символ сонця, неба, <...> символ нескінченності, вічності, довершеності, досконалості, внутрішньої єдності. Оточені колом предмети, з одного боку, символізують обмеженість, а з іншого – захист від небезпеки, яка існує в навколишньому світі. Колоподібний рух ... символізує плин часу» [3, с. 166].

В естетиці С. Талан семантика і міфопоетика кола має складну і розгалужену систему.

Висловимо припущення, що таким способом письменниця намагалася, використовуючи нестандартний ракурс, наблизитися до розгадки суті національного характеру, визначити природу і ступінь «релігійності» українців. Нарешті, прагне сказати щось нове про одвічне протиборство добра і зла, світла і темряви. Звичайно, у романі є й інші семантичні шари й відгалуження, але саме ці смислові лінії ми вважаємо головними, на них і зосередимо нашу основну увагу.

Уже сама назва роману «Замкнене коло» містить у собі образотворчий символ і спонукає читача до роздумів. Що має на увазі письменниця, адже, як ми уже зазначали, «коло» є давнім та промовистим символом, який досить часто використовують знавці художнього слова. Згадаймо хоча б Ю. Яновського та його роман «Вершники» (1935), у якому одна з новел має назву «Подвійне коло». Аналізуючи цю новелу, літературознавці вказують, що символ кола є полісемічним. Зрештою, більшість з них вважає, що коло є символом боротьби правди й неправди, добра й зла [10]. Спадає на думку й оповідання «Коло» (рос. «Круг») (1934) В. Набокова, де оповідь композиційно побудована за своєю круговою моделлю. Слід зазначити, що символи й образи, пов'язані з колом, займають важливе місце в творчості письменника.

Варто згадати й сучасного британського письменника Джонатана Коу та його роман «Замкнене коло» (англ. *The Closed Circle*) (2004), і річ тут не тільки в круговій моделі сюжету, де герої завершують тим, з чого вони, зрештою, і розпочинали. Тут варто погодитися з думкою Ю. Хромової, що «в романі «Замкнене коло» переважає драматизм, розчарування і відсутність віри в майбутнє» [9, с. 469], що, на нашу думку, безпосередньо пов'язано з одним зі значень цього слова.

Важливим для розуміння цього символу є значення, яке приховане у однойменному фразеологічному звороті. Фразеологізм «замкнене коло»

означає «безвихідну ситуацію» [2], що безпосередньо перегукується з назвою твору. Тлумачення цього сталого виразу подаємо за російськомовним джерелом, оскільки, на наш подив, у двохтомному «Фразеологічному словнику української мови» цього фразеологізму не виявлено, хоча він активно використовується в побутовому вжитку пересічного українця. Натомість є фразеологічний зворот «зачароване коло» з тим самим значенням, а саме: «скрутне, безвихідне становище» [7, с. 305].

У процесі аналізу особливостей вживання символів нами виявлено, що коло і хата – це два символи, які тісно пов'язані у творі. В українській народній традиції хата – «символ батьківщини, рідної землі, чистоти, тепла, затишку», «материнської любові; захисту і допомоги» [3, с. 825]. Саме в цьому аспекті символічні образи кола і хати є взаємопов'язаними, синонімічними. Адже коло належить до числа основних форм структурування простору і часу, поділу на «своє» і «чуже», де воно виступає як межа замкнутого простору, простору, що перебуває під охороною.

Образ хати – один з ключових образів роману. Саме він постійно з'являється в мареннях головної героїні, саме до цієї хати намагається повернутися головна героїня твору Мирослава, а коли добирається – відбувається крах її охоронного кола. У просторове поле хати головну героїню невблаганно і цілеспрямовано веде якась невідома, але непереборно владна сила. Чому ж саме хату авторка обирає тим самим місцем, де повинен відбутися крах її ілюзій? Вважаємо, що вибір цей був зроблений С. Талан свідомо. Цілком очевидно, що хата в романі С. Талан – це не просто хата в буквальному сенсі (тобто житлова споруда), а щось більш об'ємне, символічне за своїм значенням. У розширювальному сенсі хата (відповідно до народного канону) – це уособлення родинного вогнища, затишку, тепла, безпеки. У романі вона виступає живим організмом, який може як захистити свого власника, так і знищити: «Мирослава покликкала з городу сусідку тітку Василю, розпитала, чи живе хтось у хаті.

– Безхатченко жив узимку, а зараз там нема нікого, – пояснила сусідка.

– І де він подівся? – поцікавилася Мирослава.

– Затопив грубку, а сам п'яний як чіп спав, доки не вчадів. Ніхто, ніхто не може прижитися в цій хаті, – похитала головою тітка Василю.

У Мирослави кожна клітинка тіла забриніла від щастя. Звичайно, їй шкода було нещасного безхатька, але хата... Вона не хотіла нікого, окрім неї, впускати до себе. Рідна, мила хатинка! Вона дочекалася

Мирослави, бо любила лише її та бабусю. Тепер їй не буде так самотньо й сумно» [6, с. 260].

Уявлення про «свій» і «чужий» простір відображається письменницею у формі кола, при цьому в самому центрі знаходиться людина і її найближчі родичі, найближче оточення. Чим далі людина перебуває від центру, тим більше зростає ступінь «чужості». Свій простір (хата, де народився, подвір'я, мальви) переходить в «чуже» (інтернат, місто, квартира, магазин, психлікарня), яке своєю чергою межує або ототожнюється зі злом, потойбіччям.

У романі хата, з одного боку, є простором затишного, сімейного життя, щасливого дитинства, а з іншого, його повним антиподом – простором, у якому вільно, по-хазяйськи почуваються лише привиди, нещастя, біда, смерть: «– Не радила б я вам тут оселитися, – насурмила брови сусідка, скося позираючи в бік самотньої хатинки. – Це ж чому? Така гарна місцина. – Гарна, але не зовсім. Скільки смертей було в цій хаті...» [6, с. 261]. Хата в творі Талан перестає бути одухотвореною, у ній немає життя, вона не постає простором духовного відродження, охоронним колом, яке захищає від небезпеки.

У романі коло співвідноситься з різними лексемами: «сонце», «довкола», «колесо» тощо. До речі, символіка кола також співставна із символікою годинника, який створює відчуття замкнутого простору, безвиході та невідворотності долі. «Годинник – це символ часу, його швидкоплинності і невороття, невловимості миті; свідоцтво трансформацій фізичного стану всього живого: переходу від дитинства до юності, зрілого віку, і, наостанок, кінцевої точки – смерті», – зазначено у «Енциклопедичному словнику символів культури України» [3, с. 177]. У романі читаємо: «Навіщо Андрій подарував їй годинник? Кажуть, годинник у подарунок – до розлучення. Якби ж вона вірила у прикмети, то одразу ж викинула б той подарунок на смітник» [6, с. 224]. Такі попередження про розвиток подій, таємні пророцтва про нещастя / долю і майбутню загибель героїні є характерними для естетики роману С. Талан «Замкнене коло». Квінтесенцією народних уявлень про долю головної героїні виступають слова баби-Дубовихи: «Кожен кує свою долю» [6, с. 7]; «...пожинає плоди дерева, яке сама посадила...» [6, с. 9]; «Що віддала – те й отримай, бо такий закон життя» [6, с. 10]; «Кожен дістає те, на що заслужив» [6, с. 11].

Важливе значення для уточнення авторського задуму мають імена героїв роману. На перший погляд, ім'я головної героїні твору Мирослави є нічим не примітним. Однак, якщо заглибитись в історію значення цього імені, воно стає доволі

промовистим, щоб його можна було проігнорувати під час аналізу твору. Як відомо, у класичній літературі останніх двох століть існує неписане правило: літературний герой зазвичай отримує таке ім'я, яке відповідає його суті, його характеру. Цей естетичний принцип, на наш погляд, близький С. Талан, хоч і не проявляється так яскраво, як в інших письменників. Що стосується імен героїв роману «Замкнене коло», то звертає на себе увагу те, що Мирослава – це ім'я, яке має давньослов'янське походження, складається з двох основ: «мир» і «слава». Цього імені в православному календарі немає. Автор показує зв'язок між семантикою імені і внутрішнім змістом особистості; поєднано християнські та язичницькі погляди на добро і зло. Інакше кажучи, імена можуть стати способом проникнення у внутрішній світ героїв, способом пізнання внутрішнього через зовнішнє.

Важливим елементом створення психологічного напруження у романі є використання письменницею сновидінь, які часто отримують символічне звучання і сприяють глибшому розкриттю психології героїв. Уже на початку роману читач дізнається про сон Мирослави, у якому вона бачить свою померлу бабусю. Автор твору пропонує читачеві спробувати розтлумачити ці сни, які сповнені багатьма символами, кодами, що потребують трактування, пояснення, розгадки: «Ось і сьогодні уві сні Мирослава приїхала до хатинки, яка потопала у квітах. Усе було, як у її дитинстві. Навколо хати – різнокольорові цікаві мальви повитягали вгору свої рожеві, білі та червоні голівки. Серед них була її бабуся» [6, с. 19]. Як бачимо, палітра кольорів викликає приємні асоціації, а образ мальв виступає тут символом любові до рідної оселі, батьківщини. Із розгортанням сюжету змінюється смислове, символічне наповнення снів. Вплетення снів у структуру роману чітко продумано і дозволяє письменниці зробити потрібні акценти в потрібних місцях. Так, останній сон Мирослави бачить буквально перед смертю, і він відображає складний внутрішній стан головної героїні: «Мирослава така була вимучена, що швидко задрімала. Їй наснився Микола. Снилось, ніби вона підходить до розбитої автівки, що уткнулася носом у дерево. Раптом почула скрегіт металу, автівка ніби розкололася навпіл, а звідти виліз Микола. Замість обличчя у нього була суцільна кривава рана. Він, як зомбі, простяг до неї руки та зловісно мовив: «Це ти у всьому винна! Помри зі мною! Мирослава намагалася втекти, але його міцні холодні руки стискають горло, їй нема чим дихати» [6, с. 306].

Сон у романі є засобом розкриття внутрішнього стану головної героїні, відбувається переосмислення сенсу життя, зміна світогляду, поступове розуміння того, «що попалася в пастку, яку сама ж поставила» [6, с. 310].

Максимальна концентрація чорного кольору в романі «Замкнене коло» вказує на явний символічний підтекст. У символіці чорного кольору є як позитивні, так і негативні конотації. С. Талан спирається тут на традиції християнської колірної символіки. У словнику символів зазначено, що «чорний колір практично в усіх етнокультурах – це символ темряви, зла, смерті, диявола, пекла, Заходу та ін.» [3, с. 388]. Сам факт граничної насиченості художнього світу роману пільною, мороком, темрявою, чорнотою має глибокий символічний зміст: «Мирослава дістала з шухляди олівець, який першим попався під руку. Він був чорного кольору. Жінка продовжила на папері чорну смугу свого життя» [6, с. 224], або «Коло замкнулося на тому місці, де почалося. Чорне коло, за яким нещастя, біди, смерті, розвалені родини, її недужий онук» [6, с. 312]. І таких прикладів у романі віднаходимо дуже багато. Частотність уживання чорного кольору при цьому відіграє вагомий роль у створенні емоційного тла роману, несе семантичну домінанту смутку, безвиході, ненависті, безладу і смерті. І поодинокі краплі інших кольорів (сірий, рожевий, а особливо жовтий, що інколи виступає символом щастя, надії) тільки підкреслюють ці враження.

Числові символи також відіграють важливу роль для розуміння задуму автора. Уже на початку твору ми дізнаємось, що світ Мирослави руйнується саме в тринадцять років: «Вихователька являла собою повну протилежність її бабусі. Валентина Іванівна була огрядною жінкою з товстими пальцями, які одразу не сподобалися тринадцятилітній Мирославі» [6, с. 35]. І цифра 13 тут, звичайно, не є випадковою. Чортова дюжина, забобонне, нещасливе число. У багатьох народів воно було вісником біди, нещастя, символізувало смерть і водночас початок нового життя [6, с. 203].

Не випадковим, на наш погляд, є вік головної героїні: «Минуло вже двадцять сім років з того часу, коли померла її мила бабуся, і світ дитинства зруйнувався в один день» [6, с. 18]. Якщо додати цю цифру до тринадцяти, у цьому віці Мирослава втратила бабуся, виходить сорок. Це ще одна цифра, яка наявна в романі і яка сповнена глибоким символічним змістом: сорок днів тривав світовий потоп, сорок днів водив Мойсей єврейський народ по пустелі, сорок днів після народження дитини жінка вважається «нечистою», через сорок днів після смерті душа покидає землю

і возноситься на небо тощо. Люди здавна остерегалися цього числа. І навіть зараз часто не відзначають сорокаріччя, оскільки вважають, що ця цифра є символом смерті, приносить різкі зміни в людському житті (хвороби, розпад сім'ї, нестатки та розорення тощо). Промовистим є і те, що за цю ж суму Мирослава продає своє нещастя Юркові: «– Сорок гривень, – ослабим голосом мовила Мирослава, відчувши, що їй бракує повітря.

Юрко віддав їй гроші, які обпекли їй руки. Вона похашцем засунула їх у гаманець» [6, с. 250].

Біблійною символікою сповнено й число 10, яке є символом повноти і завершеності: «Даріо помер рівно о десятій вечора, – майнула в Ірини думка. – Доньку я народила теж рівно о десятій годині вечора...» [6, с. 290].

Як бачимо, числа – це певна система кодів-символів, за допомогою яких письменниця спонукає читача до роздумів, інтерпретації тексту. С. Талан вміло використовує символіку чисел для того, щоб посилити трагічне сприйняття твору, краще розкрити образи роману.

Висновки і пропозиції. Отже, необхідність звернення до такого важливого аспекту поетики, як символіка, зумовлена вже самим фактом максимальної насиченості роману «Замкнене коло» символічними сценами, деталями, образами. Розповідь у романі будується не тільки на сюжетному розгортанні подій і людських долі, але й на асоціативних зв'язках, що реалізуються в символічних образах. Письменниця не тільки актуалізує традиційні символи, але й частково доповнює їх. Символи стають однією з ключових форм втілення світоглядних уявлень письменниці.

Загибель головної героїні – закономірний підсумок і наочний приклад того, що станеться з кожним, хто за перипетіями життя не вмітиме відрізнити невдачі від справжньої біди. Роман загалом – художнє пророцтво, послання письменниці наступним поколінням.

Символічно, що головна героїня гине під колесами (це свого роду також коло) автомобіля, і знову письменниця звертається до цієї деталі. Само по собі замкнене коло є психологічним бар'єром, який не в змозі пройти / подолати Мирослава. Таким чином, ми бачимо, що архітектоніка роману складається із замкнених кіл, які або входять одне в одне, або перетинаються.

Зауважимо, що в межах однієї статті неможливо ґрунтовно проаналізувати усі символи, які використала письменниця, що, зрештою, дозволяє говорити про перспективу подальших досліджень як цієї проблеми, так і загалом усієї творчості Світлани Талан.

Список літератури:

1. Бойцун І. Є. Українське суспільство в романі «Оголений нерв» Світлани Талан. *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції* : зб. наук. праць / за заг. ред. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. С. 343–350.
2. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / Авт.-сост. Брилева И. С., Гудков Д. Б., Захаренко И. В. и др. / Отв. ред. В. Н. Телия. Москва : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. 784 с. URL: <http://rus-yaz.niv.ru/doc/phraseological-dictionary/index.htm#199> (дата звернення: 15.09.2020).
3. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.
4. Ласкава Ю. В. Голодомор українського народу в романі С. Талан «Розколоте небо». *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2016. № 2. С. 127–131.
5. Пухонська О. Втеча в несвободу або Народження масової людини (за романом Світлани Талан «Розколоте небо»). *Збірник наукових праць (філологічні науки)*. № 8, 2016. С. 94–98
6. Талан С. Замкнене коло : роман / Світлана Талан. 2-е вид. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 320 с.
7. Фразеологічний словник української мови : у 2-х кн. / АН України; Інститут української мови; уклад. В. М. Білоножко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. Київ : Наукова думка, 1993.
8. Хом'як Т. В. Страх як засіб художнього втілення голодомору в романі С. Талан «Розколоте небо». *II Міжнародна науково-практична конференція «Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку»*. Бердянськ, 17–18 травня 2018. С. 251–255.
9. Храмова Ю. А. Диалогія Джонатана Коу о состоянии нации. *Изв. Сарат. ун-та. Сер. Филология. Журналистика*. 2018. Т. 18, вып. 4. С. 469–474.
10. Чому новела має назву «Подвійне коло»? URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/ya/yurij-yanovskij/2461-chomu-novela-mae-nazvu-podvijne-kolo> (дата звернення: 15.09.2020).

Stasyk M. V. SYMBOLIC IMAGES IN THE NOVEL “CLOSED CIRCLE” BY S. TALAN

The article analyzes the peculiarities of the use of symbols in the structure of the novel “Closed Circle” by Svitlana Talan. The author proves that the images-symbols connect the plot-compositional and figurative-semantic layers of the novel. Through the analysis of symbolism, researchers try to penetrate into the deep meaning of the author’s novel. In the artistic world of the novel, the circle is a key symbol which has the oldest mythological basis. Researchers have long accentuate the importance of the circle in world culture and correlate it with infinity, eternity and the absolute. The conducted analysis allows us to conclude about the universal nature of this symbol. In Talan’s novel a circle is a model of organizing the living space of characters.

The artistic world of the novel is not just a depiction of a deaf province, but a kind of spiritual microclimate with certain established concepts, norms of behavior, moral guidelines. The whole fate of the main character is an attempt to find the integrity of her existence, to “make a nest”. Myroslava tries to arrange her destiny in all ways, but the way in which she does so leads to the fact that, in the end, the guard circle is torn. The heroine fails to get to the rescue circle, and this leads to a tragic final – the death of Myroslava.

One of the key symbols of the novel is a home (family hearth), closely connected with the circle, which is the personification of comfort, warmth, safety, guard circle. On the other hand, it is a space where misery, trouble, betrayal, and death reign. In her novel, Svitlana Talan argues that evil breeds evil, revenge, and thus forms a closed circle of evil. The closed circle becomes a symbol of hopelessness from difficult situations.

The dreams of the main heroine of the novel, which are conductors to the unconscious, help to penetrate deeper into her inner world. Numerical symbols (thirteen, forty, ten) and the range of colors (gray, pink, yellow, black) used by the writer also play an important role in understanding the author’s intention, encourage the reader to think, interpret the text. The author of the study claims that symbols are becoming one of the main forms of embodiment of the writer’s worldview.

Key words: symbol, text, circle, character, novel, plot.